

УДК 908 (475)

MEMORIA

Федорівська І.О.,

академік Європейської Академії прав людини
(Флоріда, Сполучені Штати Америки);

Місяць Н.К.,

член-кореспондент ІА України
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ПРО АВТОРА СТАТТІ "ТРИ ЧАЦЬКИХ"

*У статті репрезентується творча лабораторія уродження
Житомирської області Г.І.Магнера - одного з дослідників комедії
Олександра Грибоєдова "Лихо з розуму", автора багатьох
етимологічних розвідок, зокрема таких, що пов'язані з
Житомищиною.*

Вміщуючи під гаслом *Memoria* статтю Г.І. Магнера "Три Чацьких", автори мали на меті віддати данину пам'яті нашому землякові Генріху Іллічу Магнеру, розповівши про цю непересічну людину.

Маючи блискучу філологічну освіту (Ленінградський державний університет) і талант дослідника, Г.І.Магнер був так би мовити "вільним художником". Його праці активно використовувалися у науковому обігу, його знали і підтримували з ним тісні контакти відомі вчені, хоча він ніколи не працював у жодному науково-дослідному інституті, не викладав на жодній кафедрі. Багаторічна дружба і творча співпраця єднали Г.І.Магнера з головним редактором "Українського історичного журналу" М.Ю. Брайчевським. Професор В.Ю. Откупщиков часто запрошував Г.І.Магнера на засідання кафедри загального мовознавства Ленінградського державного університету, де той виступав з результатами своїх етимологічних розвідок.

Вдумливий і надзвичайно вимогливий дослідник, Г.І. Магнер усе своє свідоме життя цікавився історією і культурою слов'ян, проливав світло істини на минуле поліського краю і у такий спосіб сприяв його духовному піднесенню.

Стаття Г.І. Магнера "Три Чацьких" була опублікована в 1993 році [1]. Поява цієї наукової роботи у Польщі та увага польських вчених, яку вона привернула, не випадкова, оскільки в статті висвітлено деякі сторінки польської історії та культури. Варто підкреслити, що стаття становить значний науковий інтерес також для української та російської науки, зокрема для дослідників історії Волині, а також творчості О.С.Грибоєдова і особливо для житомирян, адже в ній знайшли своє відображення достовірні факти історії краю та житомирської топоніміки.

© Федорівська І.О., Місяць Н.К., 2007

Звертає на себе увагу той факт, що стаття, яка була вміщена у польському науковому журналі, написана українською мовою, а місцем її створення зазначено Житомир, хоча автор статті у той час мешкав у російському місті Ленінграді. Це переконливе свідчення того, як важливо було для автора підкреслити свої зв'язки з Україною і Житомиром зокрема. Постійно живучи в Ленінграді з 60-х років минулого століття, Генріх Ілліч ніколи не поривав зв'язків з Житомирщиною, місцем, де він народився і виріс. Протягом усього свого життя (Г.І. Магнер помер 5 грудня 2004 року в Ленінграді у віці 73 років) Генріх Ілліч вважав себе житомирянином, любив цей край, любив Житомир, часто приїжджав сюди. Тут йому напрочуд легко і плідно працювалося.

Саме в історії України Г.І. Магнер знаходив теми для своїх наукових розвідок, тому принципово писав і публікував матеріали, що пов'язані з українською тематикою, саме українською мовою.

Діапазон наукових інтересів Г.І. Магнера був достатньо широким, його наукові пошуки сфокусувалися в основному на історії Давнього Києва. Найбільш привабливими для дослідника темами були затемнені часом, історичними та мовними процесами події Київської Русі, що дійшли до нас у пам'ятках писемності. Так, вивчаючи етимологію літописного топоніму "Олмин двор", дослідник зібрав настільки багатий науковий матеріал, що це дозволило йому не тільки викласти власне бачення походження цієї географічної назви, але й зробити її точкою відліку у науковій гіпотезі про характер російсько-угорських зв'язків у початковий період історії цих двох держав і народів [2].

Важливо зазначити, що кожна публікація Г.І. Магнера викликала інтерес у фахівців. Глибокі та різнобічні знання, наукова чесність і принциповість, турботливе і акуратне використання історичних фактів зробили праці цього науковця серйозним кроком у поступі на шляху дослідження будь-якої теми, за яку він брався.

Особливістю його пошукової діяльності у дослідженні віддаленого часом історичного матеріалу полягало у залученні до етимологічних розвідок відомостей, що надходять у науковий обіг з суміжних галузей науки, як от: археологія, фольклор, етнографія, наука про давні пам'ятки писемності, мовознавство тощо. Г.І. Магнер постійно наполягав на необхідності враховувати ці джерела знань в їх сукупності.

Сутність свого методу дослідження вчений репрезентував в одній з робіт, яка була присвячена уточненню віку міста Олевська, що на Житомирщині [3]. В ній Г.І. Магнер пише: "У кожного міста чи села, як і в кожної людини, - своє життя, своя біографія, так само тісно пов'язана з історією краю, як доля окремої людини – з суспільним

життям. Але, на відміну від людей, містам дуже часто не вдається зберегти свої "свідчення про народження", тобто відомості про час їх заснування. Історикам нерідко доводиться задовольнятися випадково вцілілими документами про ту чи іншу порівняно пізню подію в житті певного міста і вже від неї відраховувати його літа. Такий підхід гарантує від перебільшення віку міст, але, безумовно, більшою чи меншою мірою скорочує його. Трапляються випадки, коли про існування окремих поселень у далекому минулому ми дізнаємося лише з відомостей про їх знищення. Постає питання: чи не можна точніше встановити вік того чи іншого міста за допомогою якихось інших джерел?

Такі джерела є, хоч і досить специфічні. Зокрема, історичні факти нерідко знаходять певне відображення в усній народній творчості. Але власні імена, назви, описи подій та зв'язки між ними в умовах усної передачі зазнають змін, реальність переплітається із залишками міфів, з художньою вигадкою. Тому встановити, що саме в творах фольклору є історично достовірним, буває надзвичайно важко. Велику перевагу перед іншими історичними джерелами мають завдяки своїй матеріальності археологічні знахідки. Однак з точністю співвіднести їх з відомими історичними подіями – справа досить складна. Важливим історичним джерелом є топонімія, і в багатьох випадках правильно визначити вік міста можна було б, встановивши первісне значення його назви, але й цей шлях часто пов'язаний з великими труднощами.

Отже, для більш глибокого проникнення в історію населених пунктів, ніж це дозволяють літописи та документи, єдиного, універсального засобу немає. Вихід із становища, на нашу думку, слід шукати в комплексному використанні всіх доступних у кожному конкретному випадку видів історичних джерел. Саме такий підхід застосовується в цій замітці при встановленні віку селища Олевська Житомирської області". Принагідно зауважимо, що до цієї публікації вік Олевська визначався тільки з 1488 р., часу, коли це поселення було уперше згадано у писемних документах. Висновок, до якого приходять Г.І. Магнер, дозволив збільшити вік міста на 500 років. За цією цифрою стоїть життя кількох поколінь наших предків.

Досліджуючи історію Олевська, вчений приходять до такого висновку: "Інформація, що її дають давньоруський билинний епос, місцеві перекази та етимологія самої назви "Олевськ", в узгодженні з археологічними матеріалами, свідчить про те, що Олегськ – Олевськ уже існував за життя Олега Древлянського. Отже, він не міг бути заснований пізніше 977 р., коли загинув цей князь. Тому разом з Овручем, який уперше згадується в літописі саме у зв'язку з загибеллю

Олега, Олевськ у 1977 р. має право відзначити своє 1000-ліття" [3:88; 4].

Саме після цих публікацій з'явилась можливість офіційно відсвяткувати 1000-річчя давнього слов'янського міста. На честь цієї події в Олевську було встановлено пам'ятний знак у вигляді кам'яної брили з текстом про приналежність міста давньоруському князю Олегу Древлянському, а автор роботи з історії Олевська Генріх Ілліч Магнер був названий Почесним громадянином цього міста на Житомирщині.

У творчості Г.І.Магнера значне місце завжди посідали етимологічні дослідження східнослов'янських фразеологізмів, таких як "Славні гості та в середу трапилися", "Так вот где собака зарыта", "Ни зги не видно", "Косится как середя на пятницу" тощо. Про споконвічну внутрішню форму таких виразів, як "Тачать сапоги", "Ни в зуб ногой", "Точить зубы" можна прочитати в його науково-популярних статтях, що публікувалися в ленінградських періодичних виданнях. З них читачі дізнавалися про походження багатьох крилатих висловів, про далеке минуле наших предків. Наприклад, одна зі статей розказувала про історію взуття на Русі [5].

Г.І.Магнер завжди розглядав мову як один з основних інструментів у руках історика, не боявся вступати в полеміку з відомими науковими авторитетами. "Живе слово, зворот мови з поверненням йому його споконвічного значення перетворюється в історичне джерело," - писав дослідник в роботі, де він виступає опонентом Л.М.Гумільова з питання розгрому слов'ян аварами на початку VI ст. [6: 189-196].

Однак повернемося до запропонованої читачам статті Г.І.Магнера з інтригуючою назвою "Три Чацьких". Творчістю О.С.Грибоєдова Генріх Ілліч почав серйозно займатися з середини 70-х років минулого століття. Поштовхом до цього стала літературознавча суперечка навколо однієї з неатрибутованих епіграм. Ця епіграма була знайдена в особистому альбомі товариша Грибоєдова по ув'язненню М.П.Баратаєва. Існували припущення, що вона була записана Баратаєвим у домі тестя О.С.Грибоєдова, грузинського князя Іллі Чавчавадзе, 10 травня 1840 року.

Багаторічне вивчення усіх матеріалів, що пов'язані з цією епіграмою, дозволили Г.І.Магнеру підтвердити припущення про те, що саме Грибоєдов є її автором [7: 254-265].

З великою вірогідністю можна припустити, що інтерес Генріха Ілліча Магнера до особи видатного російського драматурга, письменника, політичного та громадського діяча О.С.Грибоєдова має достатньо давнє коріння, що сягає його юнацьких років. Ще в ті далекі роки на нього, як і на багатьох його друзів, справила враження скеля, що височить над живописним Тетеревом в околицях Житомира і

носить назву "Голова Чацького". Не раз Генріх Ілліч пригадував, як у великій компанії своїх товаришів прибігав до скелі "Голова Чацького", як вони обговорювали цю назву. Зрозуміло, молоді житомиряни добре знали легенди, що здавна побутували у цих місцях і стосувалися назви скелі [8,1-2], проте допитливого і вдумливого Генріха Магнера вони не задовольняли. Він був упевнений, що ці легенди – фольклорні твори, в основі яких лежить всього лише народна етимологія. Яким же було справжнє походження цієї географічної назви? Це питання глибоко запало в душу юнака, а пізніше спонукало його до серйозних наукових пошуків.

Справді, повний збіг такої рідкісної для східнослов'янської ономастики назви скелі з іменем головного героя твору О.С. Грибоєдова "Лихо з розуму" не давав спокою Г.І. Магнеру. Що тут приховане? Випадковий збіг чи певні асоціації та зв'язки? Саме пошук відповіді на ці питання став тим мотивуючим поштовхом, що спонукав Генріха Ілліча звернутися до вивчення життя і творчості О.С. Грибоєдова.

Результати багаторічного дослідження у цьому напрямку дозволили Г.І. Магнеру наприкінці 70-х років XX століття схематично сформулювати наукову гіпотезу про існуючий зв'язок житомирського топоніму "Голова Чацького" з іменем головного героя комедії О.С. Грибоєдова "Лихо з розуму" та ім'ям видатного польського просвітителя Тадеуша Чацького.

Постать польського просвітителя Тадеуша Чацького, що жив на Волині в кінці XVIII – на початку XIX століття і був широко відомим в Україні та за кордоном, на думку Г.І.Магнера, стала проміжною ланкою в цьому складному процесі номінації, оскільки говорити про прямий зв'язок між географічним об'єктом та іменем літературного героя в даному випадку принципово немає жодних підстав.

Залишалося наповнити цю гіпотетичну схему конкретним історико-архівним матеріалом, а це вимагало копіткої праці та значного часу. Абсолютно позбавлений будь-якого марносластва, Г.І.Магнер із задоволенням залучив до наукового пошуку випускника Житомирського державного педагогічного інституту Єфіма Меламеда, який охоче взявся за роботу. Невдовзі свої архівні дослідження Є.Меламед опублікував на сторінках обласної газети "Радянська Житомирщина" та видав окремим буклетом [8].

У цих матеріалах Є.Меламед вмістив два фотознімки – портрет Тадеуша Чацького і фото скелі над Тетеревом, що називалася Головою Чацького. Схожість була разючою, сумнівам не залишалося місця. Проте Г.І. Магнера не вдовольнили прямолінійні, надто спрощені висновки, що були зроблені у статті, згідно з якими О.С. Грибоєдов

дав своєму герою прізвище Тадеуша Чацького. Йому, автору гіпотези, зв'язок між літературним героєм Олександром Чацьким та польським просвітителем Тадеушем Чацьким уявлявся більш складним. У цьому зв'язку не слід забувати, що в літературознавстві до того часу вже міцно укорінилася думка, що прообразом героя комедії "Лихо з розуму" був сам письменник Олександр Грибоєдов. Г.І. Магнер був переконаний, що в ряд асоціацій: житомирська скеля Голова Чацького – польський громадський діяч Тадеуш Чацький – герой комедії "Лихо з розуму" Олександр Чацький належало ввести самого автора твору – Олександра Грибоєдова. Саме обґрунтуванню цієї наукової гіпотези і присвятив свою статтю "Три Чацьких" дослідник з Житомирщини Генріх Іллєч Магнер.

Процеси перебудови в колишньому Радянському Союзі не могли залишити байдужим справді демократичного і чесного вченого Г.І. Магнера. Він активно включився у громадсько-політичне життя країни, написав статті "Не поспішайте цитувати Леніна" [9], "Розкозачування в системі масових репресій"[10: 121-139], продовжив роботу над своєю улюбленою темою - творчістю О.С.Грибоєдова. У своїх наукових розвідках про О.С. Грибоєдова, які він написав у цей час певної свободи слова, гласності та плюралізму думок, Г.І. Магнер зробив цікаві висновки про те, наскільки сучасними були громадсько-політичні погляди поета-демократа [11: 204-221].

Згадавши Генріха Іллєча Магнера, невтомного шукача істини, чесного громадянина та палкого патріота, можна впевнено стверджувати, що тема трьох Чацьких була головною темою у його науковій діяльності. Висновки, до яких прийшов цей вчений, надзвичайно цікаві для дослідників українсько-польсько-російських зв'язків, вони містять важливу інформацію щодо питання прототипу головного героя комедії О.С. Грибоєдова "Лихо з розуму", в них чимало нових фактів про етимологію житомирського топоніму Голова Чацького.

Список використаних джерел та літератури

1. Магнер Г.І. Три Чацьких // *Slavia Orientalis*. –XLII, № 3, – Krakow, 1993. –S. 362–378.
2. Русько-угорський союз IX ст. у світлі Літописів // Український історичний журнал., 1969. – С. 76–84.
3. Магнер Г.І. Місто Олега Древлянського (до 1000-річчя Олевська) // Український історичний журнал. – №9, – К., 1977. – С.83–88.
4. Магнер Г.І. Олевську – тисяча літ // Радянська Житомирщина, 3.IV.1977. – С. 3.
5. Магнер Г.И. Деревянная обувь в Древней Руси // Скорородский рабочий, 22,23 февраля 1971.

6. Магнер Г.И. От дыма меч. Историческая основа легенды о полянской дани хазарам. В кн. Средневековая и Новая Россия. Сб. научных статей. – С.-Петербург, из-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – С. 189-196.
7. Магнер Г.И. Взгляд на мнимую эпиграмму Грибоедова. В кн. А.С.Грибоедов. Материалы к биографии. Сб. научных трудов. Отв. ред. С.А.Фомичев. – Л.: Наука, 1989. – С. 254-265.
8. Меламед Є.І. Голова Чацкого: по следам легенд. – Житомир:Олеся, 1991. – 8 с.
9. Магнер Г.И. Не спешите цитировать Ленина // Электросила №20, 30 мая 1991. – С 2, 6-7.
10. Магнер Г.И. Рассказывание в системе массовых репрессий (уроки истории) // Альтернативы. – М, 1999. – С 121-139.
11. Магнер Г.И. "Дух времени" и государственный быт России. Грибоедов как историк русского права. В кн. Проблемы творчества А.С. Грибоедова. Отв. Ред. С.А Фомичев. – Смоленск, 1994. – С. 204-221.

I.O. Fiedorowska, N.K. Misjac. O autorze artykułu "Tzy Gzackych".

W artykule przedstawione zostało twórcze laboratorium G.I. Magnera – który urodził się na Żytomierszczyźnie – był jednym z badaczy literatury, który pracował nad komedią Aleksandra Gribojedowa "Lycho z rozumu".

I.O. Fedorovska, N.K. Misyats'. About the Author of the Article "Three Chatskys".

The article represents the creating laboratory of the person born in Zhytomyr province H.I. Mahner – one of the researchers of Olexandr Gryboyedov's comedy "Grief be cause of mind", the author of many ethimological investigations, in particular those which are connected with Zhytomyr province.